

Ennek a válságnak ki kell kényszerítenie egy stratégiát

Interjú Inotai Andrással,
az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének igazgatójával

Nemzet és Biztonság: *A nemzetközi biztonsági tanulmányok tradicionális értelmezése szerint a biztonság a túléléssel kapcsolatos. Egy olyan helyzettel, amikor valamilyen ügy az államra nézve létfenyegetésként jelenik meg, kezelésére pedig a kormányoknak rendkívüli intézkedésekhez kell folyamodniuk. Az elmúlt két hónap pénzügyi válsága szinte mindenhol rendkívüli intézkedéseket igényelt. A nemzetközi biztonsági tanulmányok kopenhágai iskolája ugyanakkor azt állítja, hogy a gazdasági szektorban jóval nehezebb pontosan megjelölni a létfenyegetettséget. Bár szerte a világon cégek és vállalkozások mennek csődbe nap mint nap, mégis igen ritkán próbálják meg biztonsági kérdésként felvetni saját fennmaradásukat. Most akkor miről van valójában szó az utóbbi néhány hónapban?*

Inotai András: A mostani válság nem az első – és nem az utolsó – jele annak, hogy a 21. században a szélesen, a mainál is szélesebben értelmezett gazdasági biztonság a nemzetközi biztonság meghatározó tényezőjévé válik, most persze az atomháború és egyéb típusú katasztrófa-forgatókönyvek eshetőségét figyelmen kívül hagyva. A gazdasági biztonság igen összetett fogalom. Az első, ami azonnal és drámai módon tudatosult mindenkiben, az a pénzügyi biztonság volt. Miután itt azonnali tűzoltásokra volt szükség, nagyon kevesen foglalkoztak ennek az utólagos és legalább ilyen súlyos, elhúzódó következményeivel. Itt ugyanis valójában négy sík rakódik egymásra, mindegyiknek különböző az időigé-

nye, éppen ezért valószínűleg annál sokkal átfogóbb stratégiát követelnek meg, sem hogy külön-külön kezeljük őket.

Az első a már említett pénzügyi sík. Tegyük fel, hogy ezt a problémát valamennyire biztonságosan meg lehet oldani. A második, ami ma már azért kezdi foglalkoztatni a szakértőket, ennek a makrogazdasági hatásai: vagyis az, hogy mi fog történni a növekedéssel, a beruházásokkal, a munkahelyekkel, a költségvetéssel stb. A harmadik az úgynevezett szociális biztonság. Ez ma még viszonylag kevésbé nyugtalanítja az embereket, de feltétlenül szembesülünk majd ezzel is, még ha később is, amikor az emberek és a politikusok nagy része a pénzügyi válságot és ennek kezelését talán már el is felejtette. Ennek a válságnak tehát nemcsak olyan formában vannak és lesznek következményei, hogy néhány gazdag ember elvesztette, illetve elveszíti a pénzét, hanem abban az értelemben is, hogy alapvetően átrendezi a jövedelemviszonyokat az országokon belül és az országok között egyaránt. Végül van egy negyedik eleme is, amivel ma a legkevésbé foglalkozunk, pedig a legfélelmetesebb lehet. Ezt én ideológiai biztonságnak nevezném. Ha ugyanis a válság következményeként megerősödő populizmust, nacionalizmust, extrém magatartást nem tudjuk a gazdasági válsággal együtt kezelni már most, hanem szabad utat engedünk neki, akkor elkésünk a kezelésével. Itt tehát tulajdonképpen egy komplex biztonsági mező tárul fel a pénzügyi válság következtében, ami a világ különböző részein különbözőképpen fog érvényesülni.

NB: *Vagyis a pénzügyi biztonság megkérdőjeleződésének hatása lesz a gazdasági biztonság egyéb területeire, a szociális biztonság megkérdőjeleződésének a társadalmi biztonságra és így tovább. Hol lehet az ideológiai biztonság megkérdőjeleződése a legrombolóbb hatású?*

Inotai András: Az olyan „huzatosabb” területeken, amelyeken az elmúlt száz év történelmét még nagyon sok ország nem tudta megemészteni, minket, magyarokat is beleértve. Ez ugyanis egy olyan különös táptalaj, amelyen az említett nézetek oly mértékben erősödhetnek fel a hivatalos politika szintjén vagy jelentős társadalmi körökben, hogy politikaformáló és biztonságbefolyásoló tényezők lehetnek. Most nem beszélek a legfeljebb fél évszázados nemzeti múlttal rendelkező fejlődő országokról, és főleg nem a Nyugat-Balkánról, ez egy külön téma.

NB: *Amióta a gazdaság bizonyos területei elszakadtak a reálgazdaságtól, a gazdasági-pénzügyi szférában is megnőtt a jelentősége a percepciónak. Az, hogy miként tekintenek a gazdaság bizonyos szereplőire a folyamatokra, visszahat a valóságra. Elég csak az olajár változását megemlíteni, vagy akár most az ingatlanpiac bedőlését Amerikában. Vagyis azzal kell szembeülnünk, hogy a pénzügyi biztonság szereplőinek percepciója igen messze került a valóságtól, ami a biztonság más területein szerzett tapasztalataink szerint mindig óriási problémákhoz vezetett.*

Inotai András: Ez így van. Ennek nagyon sok oka van, de amíg ez fönnttartható volt – vagyis az egyre nagyobb volumenű szabad tőkék, amelyek mögött esetenként sokszor nem volt termelési érték, saját magukat fújták fel és egyre újabb és újabb hihetőségeket teremtettek – addig az emberek túlnyomó többsége elhitte, hogy ez a végtelenségig folytatható. Nem lehet

tett megmagyarázni nekik, hogy ez valamikor kipukkad, mert vagy azt mondták, hogy ha egyszer húsz éve tart, miért pukkadna ki, vagy azt, lehet, hogy a jövőben kipukkad, de én még nyerni akarok rajta, meglovagolom ezt a hullámot, aztán utánam a vízözön.

NB: *De hát hol voltak a szakértők? Hiszen azért láttuk már a dotcom-bostrányt, láttuk az 1998-as orosz eseményeket, tehát utalt néhány jel arra, hogy itt lufikról van szó.*

Inotai András: Volt néhány ilyen lufi, gondoljunk csak az 1990-es évek ázsiai válságára, vagy előtte a japán ingatlanboom kipukkadására, amit Japán tulajdonképpen azóta se tudott megemészteni, annak ellenére sem, hogy nulla százalékos kamattal lehetett hiteleket felvenni és óriási mesterséges konjunktúra-élénkítő programok indultak – de mindenfajta reálgazdasági hatás nélkül. Az emberek pszichológiájában átértékelődött a biztonság. Miután nagyon megütötték magukat, már akkor sem mertek belevágni valamibe, ha mögötte esetleg reális érték vagy értékeremtési lehetőség húzódott meg. Nem sorolom ugyanakkor ebbe a kategóriába a klasszikus adósságválságokat, a latin-amerikai vagy akár az 1998-as orosz eseményeket, ez ugyanis nemzetközi spekuláció volt, amely jól kihasználta, hogy a makrogazdasági pillérek gyengék vagy fenntarthatatlanok voltak.

Itt most az a nagy különbség, hogy ez a válság a kapitalizmus legnagyobb bajnokánál tört ki, ezek után lett globális. Sokáig azt hittük, hogy a válság megmarad amerikai. Ez megint az emberi biztonságnak egy sajátos értelmezése, hogy ami a tengerentúlon van, az ide nem gyűrűzik be, legfeljebb néhány brit bankba, mert azok az angolszász rendszerrel dolgoznak, így ott rengeteg „mérgezett” értékpapír volt. Bekerültek a bankrendszerbe olyan csomagok, amelyekről senki nem tudta, hogy van-e fe-

dezetük. Újabb és újabb úgynevezett *sub-prime* pénzügyi termékek árasztották el a világot, és próbálták a társadalmakat meggyőzni arról, hogy ezt meg ezt tessék fölvenni, mert ez kiváló lehetőség.

Felmerül a kérdés, hogy a figyelmeztető jeleket egy olyan tapasztalt ember, mint Alan Greenspan, miért nem vette észre. Erre viszonylag egyszerű a magyarázat: a klasszikus amerikai makrogazdasági mutatók nem jeleztek. Két ok miatt. Egyrészt azért, mert az óriási hitelbőség és a felduzzasztott pénzmennyiség mellett sem nőtt az amerikai infláció, aminek pedig normális esetben nőnie kellett volna. Ez nagyon világos indikátor lett volna arra, hogy uraim, itt álljunk meg, mert baj van. De nem, mégpedig azért nem, mert az amerikai gazdaság egyre inkább kínai, indiai és egyéb termékeket vásárolt nagyon olcsón, ami lefelé nyomta a fogyasztói árszínvonalat. A másik jelző a fogyasztói árindex lehetett volna még, tehát a fogyasztói kosár változása. Ott meg az volt a probléma, hogy a lakásárak duplájára, sőt több mint a duplájára emelkedése az Egyesült Államokban egy tíz-tizenöt éves időszakban nem képezi a fogyasztói árindex részét.

A fogyasztói kosárba a lakásbérleti költségek kerülnek, amelyek azonban nem ilyen mértékben emelkedtek. Következésképpen sem az ingatlanárak, sem pedig az amerikai tőzsdeindex változását nem veszi figyelembe a statisztikai módszertan a fogyasztói árak alakulása során. Ehhez járult az amerikai társadalomnak az a hagyományos viselkedése, hogy az amerikai állampolgárok általában részvényekbe, kötvényekbe, előre vásárolt és aztán életükön keresztül törlesztett lakásokba ruháztak be, és nem takarékbetétbe. Amerikában tehát a klasszikus európai formákban való megtakarítási hajlandóság rendkívül alacsony, nincs könnyen mobilizálható készpénz. Ami pénzem van,

az a tőzsdén van, és ha szükségem van rá, majd onnan veszek ki, ha a tőzsde emelkedik. Most ezek a vagyontekintélyek mentek tönkre – gyakorlatilag egyik napról a másikra.

NB: *Épp az említett különbségek miatt többen azt állítják, hogy az európai válságnak mi magunk vagyunk az okozói, de legalábbis elmélyítői. Valójában mekkora szerepet játszott az amerikai válságról kialakított európai percepció, és mekkorát a pénzügyek globalizációja a kontinensünket érintő válság elmélyítésében?*

Inotai András: Európa késői reakciója abból a tévhitből táplálkozott, hogy ez a válság megállítható, nincs fertőzésveszélye, holott mindenki tudta: ha azt nézzük, hogy a termelési tényezők – a tőke, a technológia, a munkaerő, az áruk, a szolgáltatások – közül melyik globalizált a legnagyobb mértékben, akkor ez nyilvánvalóan a tőke. Ott semmiféle megkötöttség nem érvényesült, sőt éppen arra voltunk büszkék – és ebből nagyon sokan meggazdagodtak, s nagyon jelentős lökést adott a világgazdaság elmúlt években tapasztalt növekedésének –, hogy a világon ma már mindig nyitva van valahol a tőzsde, Szingapúrban, New Yorkban, Frankfurtban, vagy Londonban. Tulajdonképpen valóban globális faluvá váltunk, csak azt nem vettük észre, hogy éppen a leginkább globalizált tényező nem maradhat meg egy adott helyen, még akkor sem, ha ezért alapvetően az amerikaiak felelősek. Vagyis a válság azonnal átgyűrűzött Európába, függetlenül attól, hogy az európai bankrendszer ebben benne volt közvetlenül, vagy nem. De azért azt tegyük hozzá, hogy ezeket a banktechnikákat, tehát ezeket a „mérgezett” vegyes alapokat, ismeretlen finanszírozású és kötelezettségvállalású csomagokat azért Európában is árulták. Európában kétségtelenül nem olyan mértékben jelentek meg, mint Amerikában, mert az európai lakás piac más,

ezért ez egy jóval kisebb kört érint. Ez a kisebb mérték azonban nem mentett meg minket attól, hogy a fertőzés elérje Európát is, és hirtelen kiderült, hogy bizony az egyébként stabilnak hitt európai bankrendszerben is egyre-másra hullottak ki hullák vagy csontvázak a szekrényből.

NB: *Nagy a veszélye annak, hogy ez a pénzügyi válság a már amúgy is létező bankellenességet tovább fogja indukálni, és ez nagyon sok tekintetben táptalaja lesz azoknak a nézeteknek, amelyek alapvetően a banktőkét teszik az egészért felelőssé. El lehet ezt kerülni?*

Inotai András: Erről még korai lenne bármi biztosat mondani, de mindent meg kell tenni annak érdekében, hogy ezt elkerüljük, vagy ennek a hatását tompítsuk. Azt azért látni kell, hogy a válságban van egy öntisztulási folyamat, tehát a következő évek bankrendszere világméretben, de főleg az Egyesült Államokban és a globális szereplőknél másképp fog kinézni. Meg kell változtatni a bankok felügyeleti struktúráját, nemzetközi felügyeletet kell kialakítani, olyan előrejelző monitoring rendszert kell kidolgozni, amelyik az ilyen veszélyeknek elejét veszi, és meg kell tiltani a fedezet nélküli, a felelősség megjelenítése nélkül öszszecsomagolt hiteleket. Az olyan esetleges végkifejlet azonban, amely azon alapul, hogy nincs szükség bankokra és mindennek a bankok az okozói, a középkorba vetné vissza a világgazdaságot. Ennek minden velejárójával: kezdve a nemzeti protekcionizmustól a konkrét háborúkon keresztül a migrációs kérdéseken át nagyon sok, ma még elképzelhetetlen következménnyel. Ugyanis időközben a világban – nagymértékben éppen a bankokon és a pénzen keresztül (és itt most mindegy, hogy ez a pénz megtermelt értéken nyugodott, vagy sem) – egy olyan szövevényes háló jött létre, amely, ha nem tud tovább működni a megváltozott

körülmények között, akkor szétszakítja a kialakult nemzetközi együttműködést, és nem csak a gazdaságot.

Az antiglobalista és a tőkeellenes mozgalmaknak, a mindenkor valamilyen nemzetközi összeesküvésre spekulálóknak ez a válság természetesen kapóra jön, és most úgy gondolhatják, hogy eljött az ő idejük. Éppen csak azt felejtik el, hogy ha szétzilálódik a világgazdaság, akkor itt nemcsak hatalmas vagyonok tűnnek el, hanem drámai módon gyengül az emberek életszínvonala a fejlett országokban is. Ha pedig ez következik be, akkor a fejlődő országok számára – és most a gyorsan felzárkózó országokra gondolok, mint Kína, India, Oroszország, de akár Kelet-Európa országaira is – gyakorlatilag kilátástalanná válik a felzárkózás. Ebből azután döntően két dolog miatt alakulhat ki a mindennapi biztonságot számos szinten (migráció, terrorista támadások stb.) fenyegető veszély. Egyfelől az emberek azt fogják látni, hogy nem tudnak felzárkózni, és állandósul körülöttük a nyomor és a lemaradás. A másik egy pszichológiailag talán ennél is fontosabb dolog. Húsz éven keresztül azt hittem, mert elhitették velem, vagy mert úgy tapasztaltam magam is, hogy megindult a fölzárkózás, igenis ki lehetett törni a nyomorból. Például Kínában, ahol kétszázmillió embert tudtak felemelni az abszolút szegénységből, és kialakult egy teljesen új száz-százötvenmilliós középosztály. De említhetnénk Oroszországot is. Vagyis erőfeszítéseink létrehoztak egy teljesen új struktúrát, ami ugyan egy polarizált, de ígéretes fejlődést indított be. Ha ez törik derékba, akkor ennek a hatása a biztonságra sokkal súlyosabb lesz.

NB: *Vajon van-e különbség a nyugati társadalmak, a felzárkózók között – és ide értjük az EU új tagországait és Kínát is – abban, ahogy a szociális biztonság csökke-*

nésére reagálnak? Azt feltételezné az ember, hogy az utóbbiak talán még nem felejtették el, hogy honnan jöttek. Ezzel szemben az Európai Unió gazdagabb országai csak most szembesülnek majd azzal, hogy úgy éltek és élnek, ahogy azt már nem engedné meg az európai gazdaság.

Inotai András: Ez így van, de azért tegyünk különbséget az európai szociális modellek között, mert nem mindegyik egyforma. Az angolszász modellnek, a skandináv modellnek, az úgynevezett rajnai vagy kontinentális európai modellnek eltérő tulajdonságai vannak. Az angol modellben az állam jóval kevésbé avatkozik be. Az állampolgárok egyéni felelősségére apellál, ezért alacsonyabbak az adók, viszont kevésbé segít, amikor segíteni kellene. A kontinentális európai modell viszont, amit némi vita után valamennyi rendszerváltó kelet-közép-európai ország is átvett, a nagyfokú szociális biztonságra épít, elég jelentős állami elvonásokkal, s ebből finanszírozta mindeddig a szociális hálót. A harmadik modell, a skandináv, még jelentősebb állami elvonással működik, ugyanakkor azonban rendkívül rugalmas munkaerőpiacot tart fenn: azt mondanám, hogy egyfajta gazdasági liberalizmus érvényesül jelentős állami elvonással. Ezt természetesen nem lehet mindenütt megvalósítani, mert ehhez olyan társadalmi kohézióra van szükség, amely történelmileg adott Skandináviában, de történelmileg nem adott Dél-Európában, miként nálunk sem.

De van ennek az elvonáskérdésnek egy ennél lényegesebb része. Amikor a liberális, neoliberais és egyéb iskolák arról vitatkoznak, hogy mekkora is legyen az állami elvonás szerepe a társadalmi termék hányadában, akkor én messze nem értek egyet azzal a mechanikus és kvantitatív állásponttal, hogy minél alacsonyabb az állam részesedése, annál jobb, mert annál

nagyobb tere marad a magángazdaságnak, s nem szorítja ki a tőkét az állami szerepvállalás. A lényeges kérdés az ugyanis, hogy miért történik a magas vagy az alacsony elvonás, mit finanszírozok vele. Mert ha ezzel az elvonással a 21. századi versenyképességemet teremtem meg, ami egyértelműen az emberi tényezőbe, vagyis az oktatásba, a kutatásfejlesztésbe, az innovációba és az egészségügybe való beruházást jelenti, akkor én a jövőbe és nem egy status quo fenntartásába fektetek be. A nyugat-európai kontinentális modellnek pontosan az a hibája, hogy elsősorban a status quót finanszírozza akkor, amikor azt egyre inkább kikezdi a különböző fejlemények, és a demográfiai öregedés következtében egyre kevesebb ember adójából kell egyre több ember igényeit kielégíteni.

NB: *Ilyen értelemben tehát mi is a kontinentális modellhez tartozunk.*

Inotai András: Ilyen értelemben sajnos mi is. Egy nagy különbséggel. A nyugat-európai piaccgazdaságban három generáció háborúmentes fejlődésének az eredményeként fölhalmozódott egy olyan vagyoni fel lehet élni. Ha tehát semmi nem történik, akkor két-három évtizedig még azt a látszatot lehet kelteni, hogy az életszínvonal nem vagy csak kevésbé romlik. Három évtized múlva azonban elfogynak a tartalékok, és a törülközőt majd akkor kell bedobni, amikor megjelenik Kína, Brazília, India, meg ki tudja még melyik feltörekvő ország a világgazdaság első sorában.

Nálunk a gazdaság teljesítőképessége egy ilyen szintű szociális rendszer eltartását nem teszi lehetővé. Kezdetből fogva nem tette: ez a fajta szociális ellátó rendszer akkor sem lett volna tartható, ha nem lett volna 1989–1990-ben rendszerváltás. Paradox módon egy egypártrendszerben ezeket a változásokat – az egészségügy vagy az oktatás átalakítását – társadalmi

párbeszéddel, kisebb nyílt társadalmi ellenállás mellett valószínűleg hatékonyabban lehetett volna kezelni. Mi toldozva-foldozva és egyre nagyobb költséget, költségvetési kiadást vállalva a régi rendszert próbáltuk fenntartani, s ezzel azt a hamis illúziót keltettük, hogy itt az állam mindenkinek a biztonságát szavatolja, sőt kutyakötelessége szavatolni akkor is, ha egyébként erre nem lenne hajlandó. A fedezetéről azonban senki sem beszélt, sem arról, hogy mire elég, amit adófizető állampolgárként befizetünk, sem arról, hogy mekkora a mi felelősségünk, például a saját egészségünk megtartása érdekében. A rendszerváltás egyik legnagyobb problémájának azt tartom, hogy az évtizedeken keresztül ránk kényszerített kompromisszumhalmaznak csak az egyik elemét változtattuk meg. A kényszerkompromisszum az volt, hogy amikor kialakultak az egypártrendszerek, akkor a kommunista párt azt mondta, hogy a társadalom nagy része még éretlen, nem tudja, mi a helyes, de mi pontosan tudjuk. Egyéni szabadságjogok, meg választás, meg többpártrendszer, meg sajtószabadság nem kell – helyette viszont „állam bácsi” gondoskodik majd ingyenes egészségügyről, oktatásról, olcsó élelmiszerekről (leszámítva persze azt, ami nem kapható), és így tovább. Nagy eredménye a rendszerváltásnak, hogy az egyéni szabadságjogokat birtolhatjuk...

NB: ...de elfelejtettük mellé tenni, hogy ezek kötelezettségekkel és felelősséggel járnak...

Inotai András: Pontosan erről van szó. A térségben – bármelyik országról és bármilyen színezetű kormányról lett legyen szó – egyetlen kormány sem tudta a társadalommal megbeszélni, hogy ugyan itt vannak a nagyobb jogok, ám egy fokkal nagyobb kötelezettség és egyéni felelősség is jár velük. Ezért alakult ki az a tarthatatlan helyzet,

hogy az egyik oldalon az egyéni jogokat túlzásba viszik. Esetenként már nem is jogokról, hanem mások jogainak a nyílt megsértéséről, s ezen keresztül a társadalmi biztonság elleni lépéssorozatról van szó. A másik oldalon pedig azt mondjuk, hogy bármilyen felelőtlen vagyok, végső esetben ott a *last resort*, az állam ki fog segíteni. Ez rettenetesen torz helyzet.

NB: *Ez a válság megváltoztathatja ezt a szemléletünket, vagy még mindig nem elég súlyos a szemléletváltáshoz? Rá fogja-e döbbsenteni a kelet-közép-európai társadalmakat arra, hogy a jog felelősséggel jár, a haszon pedig kockázattal? Megváltozik-e például az a szemléletünk, hogy amikor jó nekem, mert hasznot hoz, akkor jönjön a kapitalizmus, de amikor rossz, mert veszteségek érnek, akkor jöjjön és segítsen ki az állam?*

Inotai András: Ennek a viselkedésnek a legkézzelfoghatóbb példája az, ami most a devizában felvett hitelekkel történik. Addig, amíg rendkívül kedvező forintárfolyamon, rendkívül kedvező kamatozással fel lehetett venni ezeket a hiteleket, és ezt lehetett éveken keresztül folytatni, részben a Nemzeti Bank elhibázott monetáris politikája miatt is, addig senki nem szólt egy szót sem, hisz tulajdonképpen mindenki jelentős, esetenként igen jelentős vagyont tudott megteremteni, felhalmozni, illetve meg tudta tartani vagy éppen növelni tudta elért életszínvonalát, amire különben nem lett volna módja. Ám persze most, amikor változik a piaci helyzet, jöjjön gyorsan az állam bácsi, és segítsen meg...

NB: ...és az állam bácsi el is gondolkodik ezen...

Inotai András: Az állam bácsinak azonban, ahogy ezt egyébként nagyon helyesen Simor András, a Nemzeti Bank elnöke azonnal megfogalmazta, ez ügyben semmiféle felelőssége nincs. Ez nem az 1950-

es évek békekölcsöne, amit kötelező volt jegyezni, illetve levonták a fizetésből. Ez egy önként vállalt szerződés, amelynek a feltételeit mindenki elolvasta. Ahol az államnak egyébként végszükség esetén be kell avatkoznia, az a betétek védelme. Itt a megszolgált pénz sorsáról van szó, amit nem költöttek el, hanem megtakarítottak az emberek. Nyilván egészen más a helyzet, amikor valaki felelőtlenül felvesz hiteleket ugyanolyan megfontolásból, mint az amerikaiak, akik úgy gondolták, hogy ha hűsz éven keresztül évente 15–20 százalékkal mennek fel az ingatlanárak, én pedig három–négy százalékért tudok kölcsönt fölvenni, akkor ezen az üzleten csak nyerni lehet. Akik így gondolkodtak, azt hitték, hogy ez a végtelenségig tart. Holott azért azt tudtuk, hogy a magyar gazdaság sebezhetősége nem mérhető az amerikaiéhoz, és ez a mesterségesen igen magasan tartott forintárfolyam előbb-utóbb „kipukkad”.

NB: *Hogyan fogja érinteni a válság az európai gazdaságokat és az európai szociális hálót?*

Inotai András: Az első kérdés az, hogy Nyugat-Európában mi történik ezen a téren. Egy szerintem biztosra vehető: a gazdasági recesszió nem azt jelenti, hogy gyengébb lesz a növekedés, hanem azt, hogy mínusszal fognak kezdődni a számok, sőt esetenként a mínusz után nem is nulla egész valamennyi fog állni, hanem egy, kettő. És nem egy évig, hanem két-három évig. Ebben az esetben jelentős pótlólagos teher nehezedik a költségvetésre, mert úgy kell kezelnie a növekvő munkanélküliséget és kielégítenie a növekvő létszámú öregedő lakosság nyugdíjigényét, hogy közben a gazdaság érték- és adótermelő képessége csökken. Jó néhány ország tehát, ha nem tud végrehajtani alapvető reformokat a költségvetés kiadási szerkezetében, akkor búcsút mondhat a maastrichti kritériumoknak,

elsősorban – és ebben a sorrendben – a három százalékos GDP-deficitnek, aztán a 60 százalékos államadósságnak, aztán az alacsony inflációnak... Itt a csillagóra az európai integráció, de a nemzetállamok történetében is: tudnak-e ezzel a krízishelyzet nyújtotta lehetőséggel élni? Mindig azt szoktuk mondani, hogy az európai integráció akkor tud fejlődni, ha valami nagyon komoly külső krízis éri. Ennél nagyobb külső krízis nem kell.

Ma azt látjuk, hogy Európa-szerte tűz van, és első nekifutásból minden oltani kezdte, és mindent igénybe vesz ennek érdekében, mert a tűz terjed, s nincs idő és lehetőség összehívni tíz tagot, hogy együtt oltuk a tüzet. Tehát nemzeti programok születnek a bankok megmentésére. Hogy ez átmeneti jelenség lesz-e és utána visszatérünk az európai integráció elmélyülése irányába, vagy gyakorlatilag szétszaggatja a már kialakult integrációs hálót, ezt ma még nem lehet megmondani.

NB: *Vagyis fennáll a veszély, hogy az integráció szétzilálódik?*

Inotai András: Fennáll a veszélye, hogy az európai integrációs folyamat leáll, fragmentálódik. Gondoljunk csak arra, hogy itt most nemcsak a bankok megmentéséről, hanem a következő lépésről is szó van. Valamennyi nyugat-európai ország vagy uniós tagállam elgondolkodott már azon, sőt esetenként konkrét csomagokat is megfogalmazott, hogy hogyan lehet ezt a recessziót gyengíteni, hogyan lehet mérsékelni a növekedés visszaesését. Mindegyik ország nemzeti szinten fogalmazott meg programokat, és itt kerülünk szembe azzal a dilemmával, ami kezdettől fogva világos volt, csak nem jutott kifejezésre: az európai monetáris rendszer és a közös pénz közös monetáris politikán nyugszik, csakhogy mögötte nemzeti fiskális politikák vannak. Ezeket a fiskális politikákat pedig egyetlen or-

szág sem volt hajlandó feláldozni a közö-
ség oltárán, mert akkor gyakorlatilag sok
esetben rendkívüli módon redukálták volna
a nemzeti parlamentek szerepét, noha e
szerep egyik legfontosabb része a nemzeti
kölségvetés megszavazása és ellenőrzé-
se. Ha jelentősen megnő a költségvetési hi-
ány, és ha nem akarjuk, hogy ez a végtelen-
ségig folytatódjék, hozzá kell nyúlni az
egészségügyhöz, az oktatáshoz, a közigaz-
gatáshoz, a nyugdíjrendszerhez. Ehhez bi-
zony a jövőbeli biztonság érdekében társa-
dalmi konszenzusra és intergenerációs, te-
hát nemzedékek közötti jövedelem-újrael-
osztásra van szükség. Ennek egyelőre nem
látom a gazdasági, jogi keretét, társadal-
mi-tudati tükröződését pedig egyáltalán
nem, de nem zárom ki, hogy a válság kijó-
zanítóan fog hatni. Különösen akkor, ha tud-
juk, hogy az ilyen nagy reformokhoz a nyugat-
európai társadalmakban elég jelentős
kompromisszumképeség van. A nyugat-
európai politikusok, néhány kivételtől elte-
kintve, nem a társadalmak szétszakítására,
nem a társadalmi kohézió és biztonság
mesterséges aláaknázására játszanak.
Szót tudnak érteni, mert rájönnek arra, hogy
egy hajóban vannak, és ha süllyed a hajó,
akkor nem az a legfontosabb feladat, hogy
hogyan tudja az egyik matróz a másikat ki-
lökni belőle, hanem az, hogy együtt hogyan
lehet ezt a süllyedést elhárítani.

És még egy dolog: minden ilyen nagy re-
form az elején általában pótlólagos költséggel
és nem megtakarításokkal jár. Ennek a
költségtöbbletnek a fedezetét a nyugat-eu-
rópai életszínvonal mellett valamilyen formá-
ban meg lehet teremteni. Nálunk a jelentős
reformokra még égetőbbben van szükség,
mint máshol, de nem tudom, hogy a jelentős
reformok mögött van-e a gazdasági bizton-
ság minimumát elérő erő, konkrét gazdasá-
gi, pénzügyi súly. A másik, amit egyáltalán
nem tudok, hogy egy agyonideologizált,

fragmentált, szétszakított és polarizált társa-
dalomban a válság kijózanító hatása vagy a
válság tovább polarizáló, agresszivitást nö-
velő, populistá, hatalommániás hatása és
következésményei fognak-e érvényesülni. Ma-
gyarországra, ahol az elmúlt tíz évben olyan
mértékű tudatfertőzés valósult meg, ami
párját ritkítja, ez különösen áll.

NB: *Vajon felfogja-e a kelet-közép-euró-
pai politikai elit, hogy itt és most egy olyan
határhoz értünk, ahol eldőlhet, képesek le-
szünk-e az unióval együtt haladni, vagy
azon belül periferizálódunk? Felfogja-e,
hogy amennyiben nem lép ki és nem lát to-
vább az aktuálpolitikai hatalmi játszmák lo-
gikájánál, éppen csak megkezdett felzárkó-
zásunk lehetetlenné válik?*

Inotai András: Én azt hiszem, hogy a kér-
dés és a kérdésre adott felelet még ennél
súlyosabb elemeket is tartalmaz. A globális
pénzügyi válság nélkül is látható volt, hogy
két évtizeddel a rendszerváltás után és né-
hány évvel az egyébként sikeres európai
uniós tagság után nem elsősorban az EU-
tagság miatt, hanem egy hosszabb távon
felhalmozott problémahalmaz miatt kerültek
válaszút elé ezek az országok. Azokat a pótló-
lagos növekedési forrásokat kihasználtuk,
amelyek rövid távon és esetenként látvá-
nyos formában adva voltak. Szinte minden
ország közeledett az európai uniós egy főre
jutó nemzeti jövedelemszínhez. Esetenként
túl gyorsan is, ami azt a látszatot kelthette,
hogy ez a folyamat néhány éven belül oszt-
rák, dán, finn életszínvonalat fog eredmé-
nyezni anélkül, hogy stratégiai megfontolá-
sokra építenénk a gazdaság- és társada-
lompolitikát. Már a rendszerváltás első né-
hány, szükségszerűen kaotikus, forrongó,
hibáktól sem mentes, de azért alapvetően
sikeres időszaka után – és ez Magyarorszá-
gon valahol a Bokros-program utánra tehe-
tő – meg kellett volna teremteni az ehhez
szükséges konszenzust. Vagyis jó tíz éve

már szükség lett volna ennek az új stratégiának a kialakítására és társadalmi megvitatására. Ez egyrészt megtörtént, de csak arra korlátozva, hogy érthető módon minél hamarabb szeretnék az Európai Unió és a NATO tagjai lenni. Csakhogy mindkettő csupán eszköz az országok számára, nélkülözhetetlen intézményi, környezeti, gazdasági keretfeltétel a tartós felzárkózáshoz, a hosszabb távú sikerhez. Mi ebből az eszközből csináltunk célt, és ez a mai napig így van. Az európai uniós pénzek esetében ugyanez tapasztalható. Beléptünk az Európai Unióba, a célunkat elértük, ám sehol egy világos stratégia, hogy hogyan legyünk sikeres tagjai az uniónak, helyette az európai uniós pénzek elköltése vált céllá. Holott ez is csak eszköz, nagyon fontos eszköz, és egy jó stratégia mellett lehet hatékonyan élni vele. De a stratégiaalkotás terén az európai uniós csatlakozás után sem történt semmiféle változás, sőt gyakorlatilag elkönnyveltük, hogy a feladat teljesített. Vagyis a helyzet azért súlyosabb, mert az európai uniós tagságból adódó rengeteg kötelezettség mellett (amelyekről csak most derül ki, hogy mi mindent is jelentenek) ilyen stratégiahányos helyzetben éri ezeket az országokat a globális pénzügyi válság, és érik annak következményei is, a gazdasági visszaesés stb.

Ha tehát valaminek, akkor ennek ki kell kényszerítenie egy stratégiát. Sőt, nemcsak nemzeti stratégiát, hanem például a közép-európai országok között egy sokkal erőteljesebb összefonódást lehetővé tevő stratégiát is, tehát esetenként közös vonulatokat, s ha nem is minden, de jó néhány területen sokkal szorosabb együttműködést. De ennek a gazdasági alap mellett a társadalom tudati felkészültsége a legnagyobb biztonsági kockázata. Ezért minden egyes szó, minden egyes nyilatkozat, amely e tudati azonosulás vagy felkészü-

lés ellen hat, sőt aláássa azt és polarizál, rendkívül veszélyes. Gyújtóbomba, ami ma sokkal veszélyesebb, mint stabilizált körülmények között, ahol mindenki beszélhet, amit akar, aztán sok következménye nincs. Rendkívüli felelősség terheli a politikusokat, tudatosan nem használom az elit szót, mert azt én másra tartom fenn. Rendkívüli felelősség terheli az írástudókat és a szakértőket, és nem kevésbé a médiát. Ha most nem sikerül megtalálni ezt a váltópontot, akkor nagy gazdasági értékvesztés következik be, jelentősen megnő a helyzetet kilátástalannak találók tábora, még azok köréből is, akik egyébként viszonylag jó anyagi körülmények között élnek, és ez táptalaja a nacionalizmusnak és a populizmusnak.

Ez pedig azt jelenti, hogy ebben a negatív forgatókönyvben nem egyszerűen arról lesz szó, hogy ismételten nem tudjuk átlépni a történelmi Rubicont, amire egyébként az elmúlt ötszáz évben szinte mindegyik közép-európai ország szolgáltatott példát. Az első világháború előtt Magyarország három évtizedes nagyon ellentmondásos, de mégiscsak hatalmas fejlődése, óriási felzárkózása eredményeként úgy tetszett, hogy ott vagyunk az osztrákok, az angolok, a németek sarkában – és utána egyik pillanatról a másikra estünk vissza egy évszázadot.

Mennyiségi mutatók alapján tehát eljutunk valahova, életérzésben már ott vagyunk a túlsó parton, és utána jön az óriási meglepetés. És a visszacsapódás, a visszاسűllyedés pszichológiai hatása rendkívül romboló: különféle népboldogító ideológiákat, bűnbakkeresést, mindent az égvilágon rá lehet építeni. Ebben az esetben nem egyszerűen a történelmi felzárkozási lehetőséget veszítjük el, hanem olyan instabilitást hozunk a régióba, aminek a következményei beláthatatlanok. ■